

VARIABILITY AND VARIANTS IN FOLKLORE. OBSERVATIONS ON FIVE TEXTS FROM CHEPELARE⁹⁹

Snezhanka Gencheva, Phd student

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum –

Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: sngenecheva@yahoo.com

Abstract: *The report explores the concept of variability and variants in folklore based on five published versions of the song with the motif “A Virgin Rescues Malta”, recorded in the period 1939-1955 in Chepelare, by Bulgarians from both Christian and Muslim communities. The analysis reveals the plot, structural, and poetic unity of the text, highlighting the coexistence of both short and long variants that adapt to more recent events. The differences between them depend to some extent on the factors determining the improvisation at the moment of performance, among which time, place, audience, physical condition and attitude of the singer should be indicated, but the leading ones are the way of remembering the content and individual preferences regarding the poetic means used. The article presents two tables, the first of which provides a summary of the metadata about the performers by whom the recordings were made. The second demonstrates the variability of the text through a direct comparison of two of the variants under consideration.*

Keywords: *Bulgarian folklore, variability, folklore variants, songs about Malta, folk singers.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Вариативността се разбира като *наличие на различни възможности, алтернативи или варианти в определена ситуация, обект или процес*¹⁰⁰. Тук с този термин се обозначава основно качество на фолклора като саморазвиваща се и самоподдържаща се система, което описва потенциала всеки неин елемент да се изразява в множество варианти, чието единство обективира същността на този елемент. Под вариант в това изследване се има предвид моментната реализация на фолклорна творба от един изпълнител/една група изпълнители на конкретно място и във фиксирано време. Научният интерес към вариантността като начин на съществуване на произведенията от българското народно творчество, както и към процеса на възникване и битуване на техните варианти, има дълга история и е показан в множество публикации¹⁰¹. Изводите от тях може да се резюмират в следните основни моменти:

- вариантите са основен начин на съществуване на фолклорните творби;
- те възникват спонтанно вследствие на съкращаване, разширяване и допълване на текста или замяна на имена, персонажи, отделни думи и цели изрази;
- варианти се създават и с целенасочена преработка с оглед на адаптацията към новото време, актуалните събития и аудиторията, за която са предназначени.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Съществен фактор за вариативността по отношение на творбите от словесното народно творчество представлява начинът, по който носителите на фолклора ги помнят – като поредица от думи или като схема, която описва конструкцията на текста. В първия случай промените се случват преди всичко поради забравя на някоя от тези думи или на цял израз и съответно пропускане или компенсаторна употреба на други. Във втория конструктивните елементи на текста може да получат

⁹⁹ Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия“ на 64-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените-Русе на 17 октомври 2025 година с оригинално заглавие на български език: ВАРИАТИВНОСТ И ВАРИАНТИ ВЪВ ФОЛКЛОРА. НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПЕТ ТЕКСТА ОТ ЧЕПЕЛАРЕ

¹⁰⁰ <https://dumite-bg.com/words/въриативност> [22.09.2025].

¹⁰¹ Вж. напр. Динеков 1980, 217-271; Бочков 2002, 27, 47-49.

различна словесна реализация при цялостно запазване на основните смисъл и съдържание, поради което при всяко изпълнение дори от един и същи човек се реализира различен вариант.

Интерес към това изследване предизвикаха издадените варианти на една народна творба, фиксирани от един и същи записвач в едно и също населено място в разстояние на 16 години – не само със своя текст, но и с допълнителната съпътстваща информация.

Чепеларе е селището в България, от което има публикувани най-много варианти на народната песен с мотив „Девойка спасява Малта“. Това са общо пет записа, като всичките са направени от Атанас Райчев през интервала 1939 – 1955 г. от различни хора (Райчев 1973, 181, 194-196). Изпълнителите им са с различни религиозност, пол, възраст, занятие, степен на училищно образование¹⁰²:

Таблица 1. Изпълнителите от Чепеларе

Показател	Общо	Жени	Мъже
Религиозна принадлежност	5	3	2
християни	2	1	1
мюсюлмани	3	2	1
Възраст при записването			
60-70 години	3	3	
90-100 години	2		2
Роден/а през XIX в.	5	3	2
Училищно образование			
без образование		3	
няма данни			2
Занятие			
домакия	3	3	
земеделие	4	3	1
рибар			1
няма данни			1
Учил/а песните ¹⁰³ :			
от близки роднини	1	1	
по хора	3	2	1
по меджии	3	2	1
по попрелки	3	2	1
няма данни	2	1	1

Най-дългият вариант е записан през 1943 г. от Байрямка Каракушова (тук под №4¹⁰⁴) – общо 99 стиха. Следват изпетите от: Сабире Узунова (№6) в 1939 г., с обем от 80 стиха; Шина Митарова (№3) в 1940 г. с 47 стиха; Рашид Кърджалиев (№5) в 1954 г с 44 стиха и Иван Чакъров (№66) в 1955 г. с 9 стиха. Прави впечатление, че текстовете, съобщени от жени, са по-пространни в сравнение с изпетите от мъже. По-рано регистрираните варианти са по-подробни в сравнение с по-късно фиксираните. По-дълги са записите, направени от информаторите във възрастовата група 60 – 70 години, в сравнение с тези в групата 90 – 100 г. Занятието на певците няма пряко отношение към пълнотата на съдържанието на текста. Факторът училищно образование, както се вижда от табл. 1, няма тежест, а неговата липса игнорира възможността за допускане на книжовно влияние върху тези певци по отношение на детайлите на сюжета и неговите елементи. Това се потвърждава и от

¹⁰² Данните са извлечени от студията на Р. Ангелова 1973, 22-35.

¹⁰³ Източникът посочва повече от един отговор на този въпрос.

¹⁰⁴ Номерацията е на автора на този текст и включва общо 69 публикувани варианта на песента.

съобщеното от тях, че са учили песните си в близкия семеен кръг, *по хора, меджии и попрелки* (Ангелова 1973: 26, 28, 30).

Основното различие между вариантите, записани в Чепеларе от българи християни и от българи мюсюлмани, е, че първите са актуализирани и нагодени към реалностите на кърджалийския¹⁰⁵ и хайдушкия живот, без да се постига пълна трансформация на изходния текст – той (или част от него) остава вплетен в новия и е ясно разпознаваем. А вторите пазят в по-голяма степен първоначалния план и съдържание на песните.

По отношение на поетиката трябва да се отбележи едновременното съществуване на дълги и кратки, основни и трансформирани варианти: през периода 1939 – 1943 г. съответно №6, 3 и 4 и през периода 1954 – 1955 г. - №5 и 6. Прави впечатление чувствителната разлика в дължината на най-пълните от тях: №4 (99 стиха) и №6 (80 стиха). Сравнението помежду им показва различия по отношение на подробностите в детайлизирането на някои сюжетни моменти, както и включването или изключването на отделни елементи¹⁰⁶:

Таблица 2. Най-дългите варианти от Чепеларе¹⁰⁷

Вариант №4	Вариант №6
- Сюлю лю, Сюлю, Сюльмане, лю къде та сам провадил, <i>всекаде ма си ослушал,</i> всичкаде ми си отворшил и земя ми си разпуснал. <i>Всичко бе наше станало</i> <i>от изник слънце до заник.</i> Сега ща да те проводя и Малта да ми превзьомиш, <i>и Малта наша да стане.</i>	- Сюлю лю, Сюлю, Сюльмане, всекаде сам та провадал, <i>всекаде ма си ослушал,</i> всекаде ми си разворшил. <i>Всичко бе наше станало</i> <i>от изник слънце до заник,</i> дахшено със планинине, овине със касабине. И сега ко ма послушаш, <i>Малта ще наша да стане.</i>
	Сгадай са, Сюлю, стегай са, нах Малта ще та проводя и Малта да ми превзьомиш, и Малта да ми заптисаш, и Малта наша да стане!
Сюлю на царен викаше: - Царю лю, наша държеву,	- Ох леле, аго, бинбаши, всекаде ма си провадал, всекаде сам та ослушал,
<i>лю там немой ма провада -</i> <i>Малта е еце далеко,</i> <i>далеко в сраде денизан.</i> Конь нема де да играе и сабе да си размахам. Още ги кажат [д]женкчие, [д]женкчие и крушумджие.	<i>нахтам не мой ма провада.</i> <i>Малта ѝе еце делече,</i> <i>Малта ѝе в сраде денизан.</i> Нахтам ми очи не видет, нахтам ми конче не върви, нахтам са конче не еха, нахтам са сабе не маха, нахтам са топе не пускат!
Царен на Сюлю викаше: - Иди ми, иди, бре Сюлю, ѝе си сам тебе курдисал	- Ще идеш, Сюлю, ще идеш и Малта да ми превзьомиш, и Малта наша да стане.

¹⁰⁵ За едновременното активно битуване на песните за Малта и тези за кърджалии и хайдути в един и същи географски регион, у едни и същи певци, сред едни и същи аудитория и среда за изпълнение; за взаимовръзките, влиянията и взаимодействията между тях вж. Генчева 2019: 252-264; Генчева, 2024.

¹⁰⁶ Съвпадащите фрази са отбелязани с курсив.

¹⁰⁷ Райчев 1973:194-196.

до триста нови гемии, в ката гемия по триста, по триста млади сеймене,	Йе ти сам тебе нагодил до три стотини гемии, равни са полни с аскере, на отбор хи сам отбирал.
врют в калугерска премена.	
Та да ми идеш, бре Сюлю, на личен ден, на Великден, малтенцех да измамите!	
Та стана Сюлю, та торна.	Стана си Сюлю, та торна с бин киши млади аскере.
Га беше Сюлю в денизан, че беше на ден Великден.	Вървели, колко вървели,
	ага си Малта наближил, Сюлю през бюлбюл гльодаше.
Малтенци хоро играят, старине едот и пийот.	В Малта са хоро виеше,
Топчибашова дощера, та си хороно водеше, нах четри страни гльодаше, че е Сюльмана видела, та си са пусна от хоро и си бобайку викаше:	кралска го мома водеше. Отде оварди гемии, та си са пусна от хоро, борже при кралян отиде и си му желно думаше:
- Ох, леле, мили бобайку, ти си ми ядеш и пиеш, та ми не видиш, бобайку, Сюлю Сюльманов в денизан!	- Ох леле, кралю, бобайчу, стани ми, бобу, погледни какви са, бобу, чернеет в сраде денизан гемии.
	Подай ми, бобу, бюлбюля, да видя позна ли хи ща.
Бобайко си хи викаше: - Води хороно, дощеру, то не е Сюлю Сюльманов, нова са чьорни кешише, те ми идат вав чьорквине леени свеци да палят.	- Играй ми, играй, дощеру, нова са чьорни кешише, нах хаджилок щат да идат.
- Бре ох, лелей си, бобайку, подай си ми дюльбюнен, да хи с дюльбюн погледнам. Га хи подаде дюльбюнен, та хи с дюльбюн погльодна и си са руком прирука: - Бре ох, леле си, бобайку, нова не е чьорни кешише, ами е Сюлю Сюльманов	Мома през бюлбюл гльодаше и си му желно викаше: - Ох леле, мили бобайчу, дьо да развалим хоросо, че не са чьорни кешише - нова йе Сюлю Сюльманов с бин киши млади аскере, врют със кешишка премена.
	Лоша съм соня сонила, дошьол бе Сюлю вав Малта, та му сам на skut съоднала, турска ма вера турчеше. - Играй ми, играй, дощеру, Той е и другож доходал, та го сам назад разварчал, пак ще го назад разварнам! - Ох леле, мили бобайчу,

	иди ми конче попрегни и сабета ми намахни, да ида да хи посрещна. Бобо хи конче попръогна, и си хи сабе намахна.
	Доде си конче възродне, чифт са кобуре пуснаха, право си крален удриха.
Удрите катранъ в денизан, от четири страни огнюве! Удриха катранъ в денизан, от четири страни огнюве, та си Сюльмана фанаха, със триста млади сеймене. <i>Врют хи девойка погуби,</i>	Мома са люто разсорди, помокна сабе огнена, та е нахлево замахна, га е нахдесно отмахна, <i>врют ми аскеран погуби.</i>
<i>самичек Сюлю остана и той са зад кон криеше и хи са желно молеше: - Остави лю мен, девойку, да ида царюму да кажа какво ми има по светос!</i>	<i>Самичек Сюлю остана и той са зад кон криеше и хи са желно молеше: - Момице мари хубава, остави лю мен, момице, да ходе и да приказвам твоего, моме, юнашко!</i>
<i>И него здрав не остави,</i>	Мома си Сюля не слуше <i>и него здрав не остави –</i>
<i>лево му око изварте, десна му рока отсече, че си на Сюля викаше: - Да си ти кажа, бре Сюлю, как си ми Малта превзимал на личен ден, на Великден! Та че го царю проводи.</i>	замахна сабе огнена, <i>лева му рока отсече, десно му око извади, че си ми Сюля проводи да ходи и да приказва кога е в Малта доходал и каква мома е видел.</i>
Сабира Узунова, 1939	Байрямка Каракушова, 1943

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Вариативността е начин на живо съществуване на фолклора, която у някои изпълнители намира по-силна изява, както е у Сабира Узунова, за която Р. Ангелова отбелязва въз основа на повторните записи, направени от Ат. Райчев в различни години: „при всяко ново изпяване на едно произведение тя създава нов вариант“ (Ангелова 1973: 27). Това изглежда е свързано с начина на помнене на текста – не толкова като последователност от думи, колкото като схема¹⁰⁸, която се обективира словесно по различен начин при всяко изпълнение, *закотвяйки* основните моменти с неизменяеми по отношение на първоизточника фрази, показани в табл. 2 с курсив. Може да се приеме, че това е основен способ за възникване на варианти на фолклорните творби подобно на разместването на епизоди, съкращаването, разширяването, и адаптацията на текста към актуалния момент на пеене. Синхронният прочит на вариантите от табл. 2 изявява не само вариативни различия между тях, но показва и пълнота на конструкцията на текста, както и идентичен смисъл на основната информация, вложена в него, въпреки чувствителната разлика в тяхната дължина и начин на представяне.

¹⁰⁸ Повече за тези два типа певци вж. напр. у Диневков 1980:219-220; Динчев 2003: 104, 117.

REFERENCES

- Angelova, R. Atanas Raychev i negoviyat sbornik. In: Райчев, А., 1973. *Narodni pesni ot Srednite Rodopi*. Sofia: BAN, 1973, 7-73. (**Оригинално заглавие:** Ангелова, Р., 1973. Атанас Райчев и неговият сборник. В: Райчев, А. Народни песни от Средните Родопи. София: БАН, 7-73.)
- Bochkov, P., 2002. *Uvod vav folklornata kultura. Lektsii po folklor*. Plovdiv: Plovdivsko univ. izd., 2002. (**Оригинално заглавие:** Бочков, П., 2002. Увод във фолклорната култура. Лекции по фолклор. Пловдив: Пловдивско унив. изд.)
- Dinchev, K., 2003. *Zapali se planinata. Pesenniyat folklor za Ilinden-Preobrazhenie v Yugozapadna Bulgaria. 100 godini ot vastanieto*. Blagoevgrad: Univ. izd. Neofit Rilski. . (**Оригинално заглавие:** Динчев, К., 2003. Запали се планината. Песенният фолклор за Илинден-Преображение в Югозападна България. 100 години от въстанието. Благоевград: Унив. изд. Неофит Рилски.)
- Dinekov, P., 1980. *Balgarski folklor. Chast I. II izd.* Sofia: Balgarski pisatel. (**Оригинално заглавие:** Динеков, П., 1980. Български фолклор. Част I. II изд. София: Български писател.)
- Gencheva, S., 2019. *Tezi chisti balgari. Balgarskite narodni pesni s motiv "Devoyka spasyava Malta"*. Silistra: Izsledovatelski proekti. (**Оригинално заглавие:** Генчева, С., 2019. Тези чисти българи. Българските народни песни с мотив "Девойка спасява Малта". Силистра: Изследователски проекти.)
- Gencheva, S., 2024. *Za srebarnia kurshum v balgarskite narodni pesni s motiv "Devoyka spasyava Malta"*. In: *Verba iuvenium/Slovoto na mladite*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo, pp. 349-364. (**Оригинално заглавие:** Генчева, С., 2024. За сребърния куриум в българските народни песни с мотив "Девойка спасява Малта". Във: *Verba iuvenium/Словото на младите*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 349-364.)
- Raychev, A., 1973. *Narodni pesni ot Srednite Rodopi*. Sofia: BAN. (**Оригинално заглавие:** Raychev, A., 1973. *Narodni pesni ot Srednite Rodopi*. Sofia: BAN.)